

Gården Botn i ytre Malangen.

Del av et økonomisk-politisk sentrum i vikingtida?

På grunnlag av arkeologisk materiale fra gården Botnhamn og fra Sør-Kvaløya generelt, hevder Kåre Rauø i denne artikkelen at nevnte gård må ha vært en del av et større økonomisk-politisk enhet med sitt sentrum i ytre Malangen.

Tekst og tegning Kåre Rauø

I det begivenhetsrike år 1905 da Norge løsrev seg fra Sverige, og den danske prins Carl ble tatt til norsk konge under navnet Haakon den sjuende, fant det og sted ei stor hending i denne lille bygda Botnhamn på Senja.

Ingen skal vel nekte for at oppløsninga av unionen, og prins Carls ankomst til Norge var av den største betydning for den norske nasjon som helhet, men skal tro om ikke nyheten om det eventyrlige funnet av 812 gram sølv i form av fire halsesmykker i ei gråsteinsur i Botnhamn, fikk de gamle hillesøyværingenes hjerter til å slå ekstra hurtig, og følelsen av SELV å være betydningsfull til å vokse kraftig!

Det som skjedde denne varme vårdagen i det Herrens år 1905, og som skulle gjøre denne dagen så forskjellig fra alle de andre trivielle dagene, var at en mann plutselig under arbeid med en mur, fikk det innfall at han skulle gå opp i gråsteinsura og hente høvelig stein til sitt murverk. Innfall, ja, men du skal se at det var andre krefter som var i sving denne dagen da alt skulle komme til å bli sett i et skjær av sølv!

Da de krokete fingrene grep om steinen og tok tak, og den bøyde ryggen rettet seg opp for å bære, fikk SYNET av sølvsakene i det tomrom som gråsteinen hadde etterlatt, mannen til å bråstanse. Den absolutte forvirring hadde intrådt, som ventelig kan være, når kropp og sinn erfaringsmessig er forberedt på at under gråstein er det i millioner av nye tilfeller bare gråstein, og ingen ting annet!

SØLVSKATTEN FRA BOTNHAMN

«Sølvskatten fra Botnhamn» er blitt betegnelsen på denne samlingen av sølvsmykker fra vikingtidens siste fase, og blir gjerne karakterisert som «et av de mest interessante funn som noen gang er gjort i nordnorsk jord». Funnet består som sagt av fire store halsesmykker av sølv, hvor to av dem er laget av sammenflettede sølvstenger som er hamret i endene til bladformede plater, hvor den ene slutter med en krok, og den andre med en

hempe. De andre to smykkene er kjeder, laget av meget tynne sammenflettede sølvtråder. I den ene av disse kjedene henger det et lite kors av sølv med et Kristusrelieff. I det andre er det et stort korsformet hengesmykke av sølv, med mindre smykker i tre av korsets armer.

Det som setter dette funnet i en særstilling, er det faktum at den ene halseringen bærer en runeinnskrift som har følgende ordlyd:

«Vi for til møte med Frislands drenger, og krigsbytte vi (mellom oss) delte».

Disse runene som på begynnelsen av tusentallet ble ristet inn i halseringen, forteller oss at det mennesket som på et visst tidspunkt eide denne halseringen, sannsynligvis var med på et plyndringstokt til nordvestkysten av Holland, og at dette toktet gav et materielt utbytte som ble delt mellom de som tok del i ferda.

Hvorvidt det var botnværingar som var med på dette toktet til Friesland, og som senere la denne ringen og de andre ned i steinura, lar seg ikke med sikkerhet påvise. Det som imidlertid lar seg gjøre er å foreta en sannsynlighetsanalyse av hvorvidt dette kan være tilfelle.

HELDIGVIS IKKE SOLGT TIL UTLANDET

Vender vi på ny tilbake til denne utrolige vårdagen da folk løp mann av huse for å få et glimt av miraklet, fulgte det en hektisk både av intellektuell og fysisk art den påfølgende sommer og høst. Skatten skulle selges! Deler av denne aktiviteten har nedfelt seg i en større korrespondanse mellom de impliserte parter og Tromsø Museum. Sølvskatten ble tilbudt et tysk museum. Likeledes gikk det rykter om salg til en engelsk interessent. At det ikke gikk slik skal vi i dag være glad for!

Det som skaper historie, er ikke først og fremst menneskene selv, men samspillet mellom dem og naturen - mellom mennesket, havet, og landet. Det som forteller historie, er det arkeologiske gjenstandsmaterialet og de historiske kildene. Gjennom forskning på dette materialet kan vi få kunnskap om sider ved fortidas mennesker. I det følgende skal vi se på hva denne forskningen har brakt oss av kunnskap om vår lokale historie generelt, og Botnhamns historie spesielt.

VERDIG KARAKTERISTIKK

I ei samling av "sjømannsvers" fra 1100-tallet som karakteriserer de største øyene i Norge, kveder den islandske prest og skald Einar Skulesson om Senja: «Opt er man klofit Senju». Dette skulle bety: Ofte er kysten av Senja kløyvd! Karakteristikken av den ytre form er treffende. Om Einar Skulesson ved selvsyn har sett alle de fjorder og botner som skjærer seg inn mot sentrum av øya, og på det nærmeste kløyvd den som han sier, er vel tvilsomt. Imidlertid er det ingen tvil om at han har lagd en karakteristikk som kunne være en yttersiværing verdig! Og hvem vet om ikke det er en slik en som har fortalt Einar Skulesson om Senja?

Gjennom isens slitasje har Senja fått en særegen form. Den ligger der som ei sprikende hånd, full av det vi kan kalle botnfjorder. Mellom disse nordvest-gående fjorder strekker bergryggene seg ut, og det er i de fleste tilfeller på disse ryggenes nordøstre flater at bebyggelsen ligger. Da våre forfedre navnsatte øya, skilte de klart mellom fjorder og botner. De lengste havstykkene som åt seg inn i øya, ble til fjorder og de kortere til botner. En slik betegnelse fikk havstykket mellom Skjelneset og Gavlen. Det ble kalt Botn, men det samme navnet blir bruke flere slike havstykker i nærheten av hverandre, må en skille den hverandre med et karakteriserende forledd. Havstykket Botn ble til Stønesbotn. Grunnen til det er som følger:

FORSTÅELSE

På et tidspunkt var det nødvendig å skape en klar forståelse hva man snakket om når man nevnte Botn. På dette tidspunkt sto det ei stue, eller et langhus på et av de mange nes langs fjordens nordvestre side. Den var så særegen for denne Botnen at den kunne brukes som karakteriserende forledd for å unngå misforståelser. Havstykket skiftet navn til Stovebotn. Mellom folket gården var det gamle fjordnavnet fortsatt i bruk, men i samkvem med andre mennesker med mindre lokalkunnskap, ble det nye navnet vanlig å bruke.

Nå rynker vel en del gamle hillesøyværing på nesene og trekker kraftig opp høyre munnvik for liksom å understreke at her er man helt på jordet. Hillesøyværingene har alltid trodd at Stønesbotn hadde sammenheng med jektstøene i øvre del av Hamneset! Det kan så være, men jeg tillater meg å tro at dette er et typisk eksempel på det som betegnes som folke-etymologisering. Det vil si at det opprinnelige grunnlag for navnssettinga er blitt glemt, f.eks. ved at de som bodde på gården døde ut, og nye mennesker overtok noen hundreår senere. Dette fenomenet har også med stor grad av sikkerhet gjort seg gjeldende på denne gården. Den har nok som så mange gårder på Senja, hatt en ødeperiode.

GRUNNLAGET FOR TEORIEN

Grunnlaget for min navneteori er i det minste to forhold. For det første nevnes gården Stufunes i et dokument fra slutten av 1300-tallet, hvor det heter: « A Gaflæ som liger i Sennio mellom Wang ok Stufunes iiii spanna læigho». Utlagt til dagens norsk, sier kilden: Av Gavlen som ligger mellom Vang og Stuenes, fire spann smør i leie». Gjennom denne kilden får vi altså opplysninger om gårdene Vang, Gavlen og Stuenes i ei setning. Det to førstnevnte gårdene låg til Tranøykirka og gav henholdsvis 77,5 og 62 kilo smør i årlig leie. Da Stuenes ikke tilhører samme eierkategori som de andre to nevnte gårder, får vi ikke vite skyldstørrelsen på denne gården.

Det andre forholdet jeg bygger min navneteori på, er en iakttakelse som en gammel mann på gården i si tid hadde gjort. I en artikkel av Jens Solvang i Håloygminne 1929, heter det følgende: «Ein lokalkjent mann har sagt meg at utom Botnneset er synberre merke etter eit stort hus har stade, men tufta er så vid at ein ikkje kan skyna kva eit slikt hus har vore nytta til. Eg tør inga gisning ha om det då eg inkje har av sjølvsyn».

OMFANGSRIKT BYGG

Ei slik gjetning tør imidlertid jeg gi meg ut på. Siden Solvang skrev sin artikkel i 1929, er det foretatt en mengde arkeologiske undersøkelser over det hele land som ha gitt oss kunnskap om kulturforhold flere årtusener tilbake i tid. Når det gjelder grunnplan og byggeskikk i Nord-Norge spesielt, trenger en ikke forflytte seg geografisk lenger enn rett over fjorden til gården Greipstad. Her får man dokumentert både folkevandringstidas langhus, vikingtidas nye byggeskikk og middelalderens måte å bo på.

Jeg vil tro, både på grunnlag av selvsyn og kunnskap, at stova på Stueneset var et ganske omfangs rikt bygg i tråd med tidas byggeskikk, og i pakt med beboernes økonomiske og sosiale status. Likedan vil jeg på det sterkeste anta at det var tufta etter denne stova mannen i Solvangs artikkel i si tid hadde sett. Den tufta er i dag beklageligvis slettet fra jordens overflate, og så således umulig å få i tale. En takk til avdøde Solvang som fikk notert denne viktige iakttakelsen!

Men om det nå har seg slik at de sto ei stor stue utenfor Botnneset, og at denne stua var opphavet til navnet Stønesbotn, hvem var det så som bodde i denne stua? Før jeg gir mitt svar på spørsmålet, må jeg få lov til å nevne et par «småting».

METALLSMYKKE

I 1920-årene hadde det seg slik en dag at på gården Renland innenfor Huselva i Botnhamn, hvor i dag Åshild og Jan Meyer regjerer, traff potetgrevet til nå avdøde Klara Renland på et metallstykke nede i jorda. Metallstykket var hovedsakelig av jern, og hadde form som ei øks. Dette metallstykket ble gjenfunnet sammen med en del andre saker av metall da Aud Gjengedal Pedersen skulle overta sin arvepart i 1960-årene. Øksa hadde da vandret fra Botnhamn, inn i Sverige for så å bli tatt vare på i Kristiansand.

Ved en tilfeldighet ble øksa vist fram til en journalist i Fedrelandsvennen, og det ble sågar lagd et lite innslag i Dagsrevyen på denne øksa. For, som det står i eventyrene, dette var ikke noen alminnelig øks! Da Oldsakssamlingens ekspert på vikingetidsmateriale, Charlotte Blindheim, fikk lagt den på sitt bord, kunne hun konstatere at det var en praktøks brukt som verdighetstegn av høyætted, menn, konger, jarler og lovsige menn. Den var like mye et smykke, som et våpen. Øksa har vært dekorert med innlagte gulltråder i dyreornamentikk. Tidens tann har dessverre fjernet det meste av denne utsmykningen, men ennå finnes det gullornamentikk rundt det såkalte skafthullet.

Det er kun funnet ett eksemplar av denne økstype tidligere. Den ble funnet i ei vikinggrav i Mammen på Midt-Jylland, men er i motsetning til «Botnhamnøksa» innlagd med sølvtråder. I økseeggene er de lagt inn stål av beste kvalitet gjennom en splitteknikk som bare en habil smed kunne få til. Framstillinga av slikt stål er så arbeidskrevende og dermed så kostbar, at ei øks med innlagt stålegg faktisk representerer en formue i seg selv. Når man i tillegg til dette skal legge inn gulltråder i såkalt «tauschieren»-teknikk, hvor man med stålstikkel skjærer ut et innviklet mønster som i snitt har trapesform, og siden banker trådene inn i snittflatene, kan man lett skjønne hvilken kapital en slik øks representerer.

Dersom vi legger sammen disse faktorene som jeg nå har brakt fram fra et historisk mørke til et flomlys av dimensjoner, står vi da med følgende situasjon. Vi har et sølvskatt bestående av to halseringer og to kjeder, datert til tidlig 1000-tallet. Vi har videre ei øks av Mammentype som det ikke finnes maken til i hele Norden, og til slutt har vi ei stor stove på neset.

SENTRUM

Når jeg i tillegg nevner flere ødelagte gravhauger, og tilstedeværelser av noen intakte fornminner på Lillenes, Makkeskjær og Sand, må min konklusjon på dette naturligvis bli at gården har vært en del av en større økonomisk, politisk enhet med sitt sentrum i Ytre-

Malangen. Både sølvskatten og «gulløksa» er dater til tidlig 1000-tall, og dette gir oss en indikasjon på når dette sentrum hadde sin «glanstid».

Det neste spørsmål som da er naturlig å stille, er på hvilket materielt grunnlag et slikt sentrum for høvdingmakt kan ha vært grunnet. Svaret er åpenbart. Det ligger helt i dagen og må bare kostes støv av for å komme klart til syne. For erkjennelsen av at Nord-Norge har vært, og er et ressursland, har til de grader blitt undertrykt gjennom de mange hundreår med økonomisk nedgang i vår landsdel.

KAPITALEN SENDES SØROVER

Det fatale var at det som i dag skjer i forholdet mellom rike og fattige land, også skjedde mellom sentrum og utkant i vikingtida, mellomalderen og den nye tids Norge. Den enorme kapitaloppsamlinga som havets og landjordas ressurser i Nord-Norge gav grunnlag for, ble ikke værende i landsdelen. Den ble i første rekke ført til Nidaros og Bjørgvin, som en følge av utbygginga av sentralmaktene i dette området. sammen med de store godseierne tok konge og kirke det meste av overskuddet fra all produktiv virksomhet i Nord-Norge.

Hadde dette overskuddet blitt investert i landsdelen, hadde nok tingenes tilstand fortont seg noe annerledes i dag enn tilfelle er.

Når vi i en vitenskapelig sammenheng skal foreta en slik analyse, må vi bygge på det konkrete materiale som finnes. For vårt tidsrom vil det som før sagt si arkeologisk og historisk materiale. Ved å lage et utbredelseskart over funnstedene for de 163 gjenstander fra yngre steinalder som er funnet i Lenvik kommune, får vi et godt bilde av hvilke steder fortidas mennesker søkte hen mot, i den hensikt å få et best mulig liv.

«SØTA LIV I MALANGEN»

54 av disse gjenstandene er funnet i Botnhamn! I Ytre-Malangen, fra Gavlen til Sand, er det registrert til sammen 74 oldsaker. Dette er vel 45% av den totale mengde. Spør du hvor «det søta liv» ble levd, er svaret åpenbart! På boplassene i Ytre-Malangen. Her ute tok de for seg av alt hva deres teknologiske kunnskaper gav dem mulighet til å utnytte av havet og landets ressurser.

Når vi kommer over i historisk tid, møter vi Ottars beretning fra 893 en høvding som står i spissen for en rekke undersåtter. Han forteller at grunnlaget for hans høvdingstatus først og fremst skyldes den skatt som samene avkreves. Videre forteller han om at han driver jordbruk, pløyer og sår og plusser på sin inntekt med avkastninga fra 600 reinsdyr. Likedan gjør han lange reiser til Bjarmeland ved Kvitesjøen, et område om blir særlig skattet for den

mengde av gråfell eller ekornskinn som finnes der. På egen kjøll fører han så varene sine sørover til markedene i Norge, Danmark og England.

Det er vel kjent at flere forskere vil legge Ottars bosted til Malangen-området. Denne lokaliseringa er først og fremst et resultat av de i opplysninger som Ottar gir om hvor lang tid han brukte på seilasa mellom sitt hjemsted og Bjarmeland. Videre er denne oppfatninga underbygd av det store arkeologiske materialet som finnes på Sør-Kvaløya, og nå også på i Nord-Senja.

KONGELIG PRIVILEGIUM

Den enorme etterspørsel etter skinn både til klesdrakt og til bruk i de kalde steinborgene som Europa hadde en slik mengde av, førte til en akselererende utnytting av skinn og skinnprodukter. Ottar nevner dessuten hvalrossstann, fjær og skipsreip som eksportprodukter på det europeiske marked. Verdien av disse Nord-norske herligheter, illustreres godt gjennom det faktum at så snart kongemakta gjennom Harald Hårfagres virksomhet var noenlunde stadfestet, så ble finneskatten og finnehandelen et kongelig privilegium som ble kronas viktigste inntektskilde.

Etter all sannsynlighet er det fisket og vel særlig fangst på sel, hval og hvalross som har brakt håloyene i så intim forbindelse med samene alt på et tidlig tidspunkt. Gjennom denne kystforbindelsen har de vel også fått kjennskap til de «herligheter» som dette folket hadde i sin jakt på rein i de indre strøk av Finnmark. Gjennom denne utnyttinga av kystens og innlandets ressurser skaptas forutsetningene for den storhandel som fant sted i nordnorsk vikingtid, og som foruten å gå nord - syd, trolig gikk nord - øst over svensk Lappland til Finland.

FISKET

Hvor tidlig skreifisket fikk økonomisk betydning for nordnorsk økonomi, er vanskelig å få tak på. Det arkeologiske materialet med tilknytning til fiske, er i denne tida svakt belagt. Ottar nevner heller ikke fiske i sin beretning for kong Alfred, og det kan godt være at tørrfiskhandelen ennå ikke var kommet i gang. Det er først i 1177 at vi hører om 50 byrdinger, dvs. handelsskip, som er kommet til Nidaros med full last. Men i de historiske kildene har vi visse utsagn som kan tolkes som om skreifisket all tidligere hadde økonomisk betydning utover det daglige forbruk. Sildefisket har alltid hatt et visst ustabil preg, men har i likhet med skreifisket hatt betydning både som forbruksvare på gårdene

og som eksportartikkel. Vi har en rekke historiske belegg for at vårsildfisket i Nord-Norge var en økonomisk faktor å regne med.

TRIVSELSFAKTOREN

Vi har til nå oppholdt oss ene og alene med de materielle sidene ved bostedsvalg, men vi skal ikke glemme de faktorene som er av en annen karakter, og som også er bestemmende ved lokalisering av bosted. De rent trivselsmessige faktorene lar seg ikke lett måle, men at de har vært til stede er ganske sikkert. For de av oss som har hatt det privilegium å vokse opp på «Yttersida», vi kjenner fortsatt at det «sug i brøste» og lette i sinnet når vi kommer ut og får se storhavet åpne seg i hele sin ufattelige bredde. Vi forstår så godt den følelse som en ukjent skald i vikingtida har gitt uttrykk for i dette verset:

**«Bort fra landet der finners skifar ligger,
vi føres,
øst over skipsveien ser jeg
fjell i solen tindre».**

Havet var tydeligvis mer enn et sted hvor du bare hentet din føde. Sammen med båten førte det menneskene ut. Det var en ferdselsvei i storm og stilla, i skodde og lyse månenetter, som gav trang til diktning. Når kysten igjen kom til syne etter lang utferd, og de skulle prøve å komme seg inn mot land i et kystlandskap som var så forrevet som Senjas kyst var, kunne et slikt vers bli skapt:

**«Inn i himlen yret
skume glør. Sjøen strid gikk,
stavnen hogg skår i skyene,
havet skubbet til månen».**

Kanskje er det etter en slik tur at Botnværingan har rista inn i en halsering av sølv:

«Vi for til møte med Frieslands drenger, og krigsbytte vi (mellom oss) delte.»